

Az információs jogok gyökerei a köz- és magánélet dichotómiájában

I. BEVEZETÉS

Az adatvédelem fogalma a személyes adatok védelméhez való jogot – bár több helyen használatos a tradicionális magánszféra-védelem (*privacy-protection*) vagy még pontosabban az információs *privacy* vagy személyes *privacy* kifejezés is-, az információs szabadság pedig a közérdekű adatok nyilvánosságához való jogot fedi le.

A „*privacy*” első fogalomértelmezése Lewis Brandeis és Samuel Warren 1890-es elemzéséhez kapcsolódik^[1] – miszerint a magánszféra védelmével azonosítható a „*right to be let alone*”, azaz a háborítatlansághoz való jog. Ennek információs oldala az egyénre vonatkozó információk feletti ellenőrzés jogának garantálása, az adatvédelem nyelvére lefordítva ez nem más, mint az információs önrendelkezési jog. Ezt az összefüggést több nemzetközi jogi dokumentum is deklarálja, így a 95/46/EK és a 2002/58/EK irányelvek 1. cikke egyértelműen meghatározza a bennük foglalt szabályozás végső célját: védeni a természetes személyek alapvető jogait és szabadságait, különösen a magánélet tiszteltetéséhez való jogukat a személyes adatok feldolgozása tekintetében.

Az „érem másik oldala”, az információs szabadság ugyanakkor igény és jog a (tág értelemben vett) kormányzati dokumentumok nyilvánosságára, a hivatalos iratok titkosságának feloldására, a közélet működésének átláthatóságára. Patrick Birkinshaw professzor gondolatmenete^[2] szerint: *A kormányok a közérdek védelme érdekében léteznek, az információkat a köz érdekében használják fel, elszámoltathatóságukhoz információra van szükség. A megbízható információ előfeltétele a hatékony kormányzásnak, hiszen azok rendelkezésre bocsátása a kormány működésének javítását segíti elő. Az információhoz jutás joga szükségképpen hozzátartozik az állampolgári jogokhoz. Az információ: hatalom, és az információ kizárólagos birtoklása különösen az. A titkosság leplezi az önkényt, a rossz működési hatékonyságot és a korrupciót.*

Az információs szabadság tehát az államhatalom *átláthatóságának követelményét*, az adatvédelem pedig a polgárok magánéletének az állammal és másokkal szembeni (mások alatt a közhatalom, a piac, a szervezetek, de a másik polgár is értendő) *védelmének biztosítását* szolgálja. Ma már mindkét érték egyaránt építőköve a modern alkotmányos állami berendezkedésnek.

[1] Brandeis – Warren, 1890

[2] Birkinshaw, 1990

II. A KÖZ- ÉS MAGÁNSZFÉRA DICHOTÓMIÁJA

Az információs alapjogokhoz történő politikaelméleti megközelítés egyik lehetséges – általam követett – útja a fentiekre épülve Jürgen Habermas német jogfilozófus elméletéhez kötődik. A habermasi értelmezés a politikailag működő nyilvánosságot és a politikától emancipált magánszférát jogállami összefüggésében értelmezi.^[3] A tanulmány „vezérfonala” így az információs jogok filozófiai alapját jelentő köz- és magán (vagy más megfogalmazásban: a nyilvánossághoz kötődő és attól elválasztott) elemek fejlődésének nyomon követése.

III. A KÖZ- ÉS MAGÁNSZFÉRA KATEGÓRIÁK SZÉTVÁLÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A „*privatus és publicus*” avagy „*Privacy and Publicity*” görög eredetű kategória-párok, melyek aztán római közvetítéssel kerültek be az európai kultúrkörbe.

A görög városállamokban, a *polis*zokban a szabad polgárok számára a közös (*koine*) élesen elválik az egyes ember sajátjától (*oikosz*). A közélet, a *biosz politikosz* fő színtere a piactér, az *agóra*, de egyébként nincs helyhez kötve, a *biosz politikosz* témái éppúgy felbukkanhatnak baráti beszélgetésekben, a bírásokban vagy a városállam vezetőinek tanácskozásában, mint a közösségi aktusokban, legyen szó akár hadviselésről vagy hadijátékról. A *poliszban* teljes jogú polgárnak lenni társadalmi ranghoz kötött tisztség, melynek előfeltétele egy bizonyos szintű magánautonómia – vagyon, család és háztartás feletti hatalom – megléte. A magánélet részleteit azonban még szemérmes homály takarja, a mulandóság és szükségszerűség birodalmához tartoznak, ezzel szemben „*a nyilvánosság úgy emelkedik a görögök öntudatában, mint a szabadság és maradandóság szigete. Az, ami van, csak a nyilvánosság fényében tűnik elő, csak itt válik mindenki számára láthatóvá*”^[4] – az arisztotelészi erények is csak nyilvánosság előtt teljesezhetnek ki és igazolódhatnak maradéktalanul. A hellén nyilvánosságnak ez a modellje napjainkig ideológiai és ideáltipikus mintaként szolgál.

Római közvetítéssel mindenekelőtt a *res publica* (eredetileg a *populus* számára általánosan hozzáférhető tulajdon), a köz és magán kategóriája hagyományozódott ránk a római jogi definíciókban a pandektisták munkáján keresztül, és tökéletesedett jogtechnikailag is a polgári társadalom és modern állam szétválásának folyamatában.

Az európai középkorban a *publicus és privatus* kategóriái szinte értelmezhetetlenek, a feudális hűbéri tulajdonviszonyokra nem is alkalmazhatóak, mert nincsenek olyan társadalmi – magánjogi – státusok, melyből a magánszemélyek bármilyen nyilvánosságba előléphetnének. Szűk körben (pl. a lovagi kultúrkörhöz kapcsolódva) létezik egy ún. reprezentatív nyilvánosság – nem véletlenül nevezik az uralom jelképeit (fejedelmi pecsét stb.) nyilvánosnak –, de ez inkább

[3] Habermas, 1993, 147.

[4] Habermas, 1993, 54.

státuszhoz kötődik és személyi jelképek formájában nyer alakot. XIV. Lajos korában a reprezentatív nyilvánosság szűk köre az uralkodó udvarába koncentrálódik és elsősorban a monarcha reprezentációját szolgálja.

A XVI. századtól a latin *privatus* szóból kifejlődik az angol *private*, a francia *privé* és a német *privat* – „közhivatal nélküli” jelentés-tartalommal. A *private* jelenti az államapparátusból való kizárást, kizáródást, mert a köz fogalma az abszolutizmussal kialakult államra vonatkozik már csak, ami az uralkodó személyétől elválik és objektíválódik. A *public* vagy közönség nem más, mint a „magánügygyel szemben a közhatalom”. Az állami szolgálatban lévő emberek közszemélyek (*public servants*), akik középületben munkálkodnak, közhivataluk van, hivatali ügyeik közügyletek. A másik oldalon állnak a magánszemélyek, magánhivatalok, magánügyletek és magánházak – Gotthelf végül már magánemberekről beszél.

A XVIII. század végére a feudális hatalmi központok, az egyház-fejedelemség-nemesség triáusza, melyekhez a reprezentatív nyilvánosság eddig kapcsolódott, a polarizáció folyamatában felbomlanak: az egyik oldalon magán-, a másikon nyilvános elemekre. A sorban első az egyház, mely a reformációval elveszíti lelki és ideológiai monopóliumát az isteni tekintélyre való támaszkodásban és a vallásszabadság (gyakorlásának) előbb helyi, majd általános biztosításával a vallás magánügyvé válik. A fejedelmi hatalom polarizációját először az államkincstár és az uralkodó magánvagyonának szétválasztása jelzi. A bürokrácia kialakulásával, a központi hatalom támaszaként szolgáló hadsereg megszervezésével és az igazságszolgáltatás elkülönülésével a közhatalom intézményei kiválnak az uralkodó egyszemélyes irányítású udvarának árnyékából. A rendek közül a rendi-uralkodó elemekből intézményesül a parlament és igazságszolgáltatás, a foglalkozás-rendi elemekből pedig a városi céhek és társaik nyomán kibontakozóban van a polgári társadalom világa.

A polgári társadalom-politikai állam teljes szétválásának társadalmi előfeltétele a liberalizált gazdaság megteremtése a XIX. század elején. A társadalmi újratermelés szférájában az érintkezés, amennyire csak lehetséges, a magánemberek egymás közötti ügyévé változik és így lehetővé válik a polgári társadalom teljes privatizálódása. Az árutulajdonosok a piaci viszonyok felszabadításával tesznek szert magánautonómiára, így a „magán” pozitív értelemben a magántulajdon feletti teljes szabadság és rendelkezés jogának felel meg. A polgári jog nagy kodifikációi, a jogtörténeti értelemben is klasszikusnak mondott nagy polgári törvénykönyvek^[5] a XIX. század közepén megteremtik a normarendszert, mely a magánszférát védi, és sérthetetlenségét garantálja, vagyis a polgárok között a rendi és állami kikötésektől felszabadított érintkezés lehetőségét biztosítja. A magántulajdon sérthetetlensége nyomán kivirágzik a szerződés, foglalkozás és öröklés szabadsága is. A magánjog alapvető joga az általános jogképeség – melyet többé nem korlátoznak születési és rendi előjogok, a magánjogi kódexek pedig a szigorú értelemben vett magánszférát óvják az állami beavatkozásoktól.^[6]

[5] Poroszország 1794, Franciaország 1804, Ausztria 1811.

[6] Habermas, 1993, 137.

A XIX. század polgári forradalmi megtagadják a feudalizmus születési előjogokon alapuló viszonyrendszerét és a szabadság általános ígéretével szabad magántulajdont, szabad polgárt és szabad társadalmat ígér. (Ugyanakkor a valóságban a születési előjogokat – Bibó István megfogalmazásában: a született uralkodókat^[7] – a született vagyonok uralma váltotta fel.)

A piacgazdaság viszonyainak elterjedésével tehát létrejön a „társadalmi” szféra, de egyidőben szükségessé válik a hatósági közigazgatás megteremtése is. A termelés felszabadul a hatósági irányítás alól, a másik oldalon pedig az adminisztráció mentesül a produktív munkától. A központosított közhatalom ernyőként a „magán” társadalom fölé emelkedik.

Ezt a függetlenedési folyamatot kezdetben az intervencionista állami politika törekvései sem törlik meg, mert az állami beavatkozás ekkor még szigorúan elkerüli a polgárok egymás közötti érintkezésének területeit. Az állami intervencionizmus a XIX. század végén Németországban azért jelentkezik olyan súlyosan, mert azokat az érdekkonfliktusokat, melyeket a magánszférán belül már nem lehet megoldani, a központi hatalom erői politikai síkra terelik és – a győzelem csekély reményével – politikai eszközöket vetnek be a „megoldás” érdekében. A társadalom, mint magánszféra léte akkor válik kérdésessé, mikor az állami mindenhatóság nevében maguk a társadalmi hatalmak tesznek szert hatósági illetékességekre (lásd proletárdiktatúra).

Olyan mértékben, ahogy az állam és a társadalom kölcsönösen áthatja egymást, a kiscsalád kiválik a társadalmi újratermelés folyamataival való összefüggéséből. A liberális korszak polgárai magánéletüket a hivatásban és a családban élik ki, melyhez az áruforgalom és a társadalmi munka éppúgy hozzátartozott, mint a közvetlen intim szféra. A századfordulótól aztán a család színtere mindinkább magánjellegűvé, a munka és szervezet világa pedig mindinkább nyilvánossá válik. Már a polgári típusú patriarchális kiscsalád sem termelési közösség, bár a tulajdon megszerzésében és örökítésében a vérségi kötelék szerepe a kapitalizmus időszakában vitathatatlan.

A XX. században második felétől – különös tekintettel a szélsőségesen magántulajdon-ellenes szocializmus időszakára – a családi tulajdon helyett a bérből és fizetésből élő családtagok individuális rendszeres jövedelme vagy állami segélyezése a tipikus („bérmunka társadalma”). A család gazdasági funkciói helyett annak érzelmi funkcióinak kellene felerősödni, de az összefüggés csak látszólagos. A család minél inkább kiesik a társadalmi újratermelés folyamataiból, annál inkább elveszti védelmi jellegét és atomjaira hullik szét.

Napjainkban a magánszféra általánosan individualizálódott, egyénekre szabott, és főleg a szabadidőre koncentrálódik vagy korlátozódik. A magánszféra zsugorodását a jogi szabályozás taxatív megfogalmazása is egyértelműen jelzi. A történeti kitekintésből egyértelmű, hogy a köz- és magánszféra egymáshoz viszonyított fejlődésének egyes fázisai az adott történelmi kor és társadalmi berendezkedés függvényei. Karl Friedrich Bahrtd megfogalmazása szerint „... a nyil-

[7] Bibó, 1986, 93.

vánosság és a magánszféra között mindig kölcsönhatás áll fenn. Védelmesítő és megtámasztó magánszféra nélkül az egyént felszívja a nyilvánosság, mely viszont maga is éppen e folyamat következtében torzul el. Ha megszűnik a distanciának a nyilvánosság szempontjából konstitutív mozzanata, ha tagjai egymáshoz igazodnak, akkor a nyilvánosság tömeggé változik... A köz- és magánszféra kölcsönhatása meg van zavarva. Nem azért, mert a nagyvárosi ember persze tömegember, és ezért nincs már érzéke a magánszféra ápolása iránt, hanem mert nem sikerül neki az egész város egyre bonyolultabbá váló életét úgy áttekintenie, hogy az számára nyilvánossá váljék.”^[8]

A köz- és magánélet kényes egyensúlyának megteremtése vagy megtalálása az egyén és a társadalom harmonikus fejlődésének egyik kulcsa. A legtöbb „normálisan” gondolkodó ember egyetért abban, hogy valamilyen egészséges egyensúly a magánélet és közsféra között elengedhetetlen, mert az egyénnek testi és lelki szükséglete fűződik az ilyen jellegű védelem és oltalom garantálásához, de elengedhetetlen ahhoz is, hogy a társadalomról, mint szabad és nyitott demokratikus szerveződésről beszélhessünk.^[9] Ehhez a megfelelő (de nem elégséges) háttérrel a demokratikus államhatalmi berendezkedés és az alkotmányos alapjogok – köztük az információs jogok – tisztelete biztosítja.

IV. TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI NYILVÁNOSSÁG

„Szabad országban mindenki azt hiszi, hogy minden közügy rátartozik: hogy ezekről joga van véleményt formálni és ezt kifejezni. Ezeket megbeszéljük, megvitatjuk és megvizsgáljuk. Kíváncsiak, figyelmesek, buzgók és éberek, és mivel az ilyen ügyeket nap, mint nap gondolataink és felfedezéseink tárgyává tesszük, sokan közülük ezekről egészen tűrhető tudást szednek össze, néhányan pedig nagyon komolyat.” (Edmund Burke)^[10]

A politikai nyilvánosság feladata, hogy közvetítsen a polgári társadalom és a szükségleteknek megfelelő államhatalom között. Természetesen ennek előfeltétele a megfelelő fogadókészség mindkét oldalon, vagyis egy demokratikusan működő államhatalom és egy megfelelő politikai kultúrával rendelkező társadalom. Az „okoskodó közönség” kifejezést Habermas^[11] Kanttól vette át és azokra a polgári körökre alkalmazta, akiknek véleménye már nem egyszerűen valamilyen tárgyban kialakított vélekedés (*opinion*), hanem a közügyek (*public affairs*) feletti elmélkedés és ennek nyilvános megvitatása. A folyamat, hogy az „okoskodó közönség belenőjön a politikai ellenőrzés funkciójába”, Angliában is csaknem

[8] Bahrtdt, 1958, 44.

[9] Enciklopédia, 1995, 307.

[10] Habermas, 1993, 80–161.

[11] Habermas, 1993, 122.

másfél évszázadig tartott.^[12] 1523-ban Morus Tamás a parlament ülésén VIII. Henrikől a szabad szólás jogát követelte, mivel ennek hiánya hallgatást eredményez, és ezzel „akadályát képezi a közügyek elintézésének”.^[13] Politikailag működő nyilvánosság – vagyis mint a politikában szerepet kapó, nyomásgyakorló és befolyásoló erő – először Angliában jön létre a XVII. század fordulóján. 1640-ben az ún. „rövid parlament” idején a parlament követelte, hogy a király nevezze meg azokat, akik gonosz tanácsaikkal döntéseit rossz irányba befolyásolták – egy évvel később aztán a király főtanácsadóját, Thomas Straffordot le is fejezik. A nagystílű politikai újságírást a toryk valósítják meg, megragadva a „közvéleményt” (*public opinion*) az önálló újságírás megalapításával, mely képes volt arra, hogy a kormánnyal szemben egyrészt fenntartsa magát, másrészt a kritikai kommentálást és a kormánnyal szembeni nyilvános ellenzékét rendszeres státusszá emelje.^[14] A sajtó és az államhatalom közti vitát jól jelképezi az újságírók szó szoros értelemben vett térhódítása az angol parlamentben. A XVII. század közepétől a parlament rendeletekben megtiltotta a parlamenti tárgyalások nyilvánosságra hozatalát, sőt 1738-ban még az ülésszakok közötti viták megjelentetését is büntetni rendelte „előjog megsértése” (*breach of privilege*) miatt. A képviselőház elnöke hivatalosan csak 1803-ban biztosított a karzaton helyet, előtte az újságírók csaknem egy évszázadon keresztül illegálisan lehetettek csak jelen.^[15] Az 1834-es tűzvész után, a parlament új épületében már létesítettek tribünöket a tudósítók számára – két évvel azután, hogy az első *Reform Bill* a közvélemény által már régóta kritizált parlamentet a közvélemény szervévé változtatta.^[16]

Az információszabadság elveit ugyan a francia felvilágosodás eszméihez társítja a szakirodalom, de a világon először 1766-ban Svédországban mondja ki a sajtószabadság törvény, hogy minden svédnek joga van a hivatalos iratokat megismerni. Az időpont nem véletlen, hiszen 1718-1772 között Svédországban parlamenti uralom volt, vetélkedő pártokkal.

Franciaországban a szigorú cenzúra és a rendi gyűlések hiánya a politikai nyilvánosságot sokáig nem engedte kibontakozni, 1774-ben a király még meneszti Neckert a kormányból, mert a miniszter nyilvánosságra merete hozni az állami költségvetés mérlegét. Az 1789-es forradalom azonban egy csapásra megteremtette a működő politikai nyilvánosságot, kialakulnak a klubpártok és megszületik a napi politikai újságírás, az általános rendek pedig biztosítják tárgyalásaik nyilvánosságát. Az 1789-es Polgári és Politikai Jogok Nyilatkozatának 14. cikkelye

[12] A XVIII. századtól Angliában szokássá vált, hogy a hivatalos (grófsági) választási eredményekből következtetéseket vonjanak le a „sense of people”, vagyis a népezületre vonatkozóan. Az ellenzék ezt követően előszeretettel hivatkozik a hasonló tartalmú „common voice” vagy „public spirit” hangjaira, majd 1792-ben jelenik meg egy alsóházi felszólalásban a „public opinion”, vagyis közvéleményre való hivatkozás a végrehajtó hatalom korlátaként jelentkező kritikai funkcióban. Lásd 5. lábjegyzet, 124-126.o.

[13] Elton, 1960, 254.

[14] Kluxen, 1956

[15] A Morning Chronicle-t egy Woodfall nevezetű, nagy emlékezőtehetségű ember azzal tette vezető londoni napilappá, hogy tizenhat hasábnyi parlamenti beszédet szó szerint vissza tudott adni anélkül, hogy jegyzeteket készített volna a karzaton, ami tiltva volt.

[16] Habermas, 1993, 121.

deklarálja: „A polgároknak joguk van ahhoz, hogy a közkiadások szükségességét akár személyesen, akár képviselőiken keresztül megvizsgálják, azokhoz hozzájáruljanak, felhasználásuk módját ellenőrizzék.”

Németországban – az államszerkezeti és államszervezeti sajátosságok miatt – a politikai nyilvánosság sajátos formája alakult ki a XVIII. század végén magán- és üzleti olvasótársaságok, klubok formájában. A közel 3000 egyesület alkalmat nyújtott folyóiratok és újságok olvasására, valamint az olvasottak megbeszélésére. A legrégebbi olvasókörök előfizetői társaságokként az újságok olcsóbb beszerzése miatt szerveződtek, de az egyesületek már alapszabállyal rendelkeznek, az új tag felvételéről a többség szavaz, a vitás kérdéseket demokratikusan oldják meg és közreműködnek annak a megfogalmazásában, amit az 1890-es évektől már közvéleménynek nevezhetünk.

Kant a nyilvánosságot a jogrend alapvető, a politikát és morált egyedüli összekapcsoló elveként és a felvilágosítás, a „tisza ész használatának” módszereként definiálta: az ész nyilvános használatának mindenkor szabadnak kell lennie, egyedül ez hozhatja létre az emberek között a felvilágosodást. Az ész magánhasználata azonban gyakran lehet egészen szűkre korlátozott anélkül, hogy ez különösebben akadályozná a felvilágosodás előrehaladását.

A XX. században a társadalmi nyilvánossággal kapcsolatos jogok kiemelt alkotmányjogi jelentőséggel bírnak, mert – éppen politikai töltetük miatt – már nem csak az államtól való negatív, hanem az állammal kapcsolatos pozitív szabadságot is biztosítják, vagyis a polgárok beleszólhatnak a hatalom gyakorlásába, és cserébe legitimálják is azt.

Jürgen Habermas a társadalmi nyilvánosságról szóló tanának egyik legfőbb konklúziója, hogy *a nyilvánosság most is fő szervező elve a demokratikus politikai rendszernek*. A kifejezés szabadságát szolgáló kommunikációs jogok közös sajátossága, hogy egyfelől védelmet nyújtanak a külső állami beavatkozás ellen, másfelől fontos szerepet játszanak a nyilvános akaratképzésben, mert lehetővé teszik az egyén számára a közügyekben való tájékozódást és azt, hogy befolyást gyakoroljanak a politikai folyamatokra. A védelmi jelleg e jogok „negatív”, a részvételi pedig „pozitív” szabadságára utalnak. Parlamentáris demokráciákban az egyéneknek társadalmi igényeiket kollektíven kell képviselniük. Azok a döntések azonban, melyekkel ők, mint fogyasztók vagy választópolgárok egyénileg rendelkeznek, ugyanolyan mértékben kerülnek gazdasági és politikai fórumok befolyása alá, ahogy közfontosságra szert tesznek. Amennyiben a társadalmi újratermelés még függ a fogyasztók döntésétől, a politikai hatalomgyakorlás pedig a szavazatoktól, gazdasági vagy hatalmi érdek fűződik ezek befolyásolásához. A magándöntések szociális hátterét meghatározza az egyén társadalmi és gazdasági státusa, de ezen mozgástéren belül a befolyásolásnak óriási tétje van.

A tömegtájékoztatásnak tehát kiemelt szerepe van a társadalmi nyilvánosság megteremtésében. *„Az egyéni véleménynyilvánítási szabadság szubjektív joga mellett tehát az Alkotmány 61. §-ából következik a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség. A szabad véleménynyilvánításhoz való jog objektív, intézményes oldala nemcsak a sajtószabadságra, oktatási szabadságra stb. vonatkozik, hanem*

az intézményrendszernek arra az oldalára is, amely a véleménynyilvánítási szabadságot általánosságban a többi védett érték közé illeszti. Ezért a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos határait úgy kell meghatározni, hogy azok a véleményt nyilvánító személy alanyi joga mellett a közvélemény kialakulásának, illetve szabad alakításának a demokrácia szempontjából nélkülözhetetlen érdekét is figyelembe vegyék.” (30/1992. (V. 26.) AB határozat)

Ugyanakkor a politikai nyilvánosság két ága, a demonstratív és a manipulatív nyilvánosság közötti határmezsgye igen szűk. (Demonstratív nyilvánosság a hír önmagáért való közzététele, míg a manipulatív nyilvánosság a hírt eszközként használja a közönség befolyásolására a végső, nagyobb kitűzött cél elérése érdekében). „Mert nem a média az üzenet. A média csak eszköz. Az igazi kérdés az, hogy mit kezdünk vele, milyen üzeneteket küldünk vele egymásnak.”^[17] – vallja Hankiss Elemér.

V. A SAJTÓ SZEREPE A TÁRSADALMI NYILVÁNOSSÁG MEGTEREMTÉSÉBEN

„Megromlottak az erkölcsök! – Hirdetik a hírlapok –
A fejtől bűzhödt a hal, lesznek-e még jobb napok?
Lesznek bizony, csak kezdjétek Magatok a javulást:
Írjatok lélek hevéből, csak igazat, semmi mást,
S hagyjatok fel így azonnal hízelgéssel, rágalommal,
És ne légyen végre fő üzlet s előfizető.”
(Gyulai Pál: A népszerűség)

A tömegkommunikáció hagyományos jogi megközelítése közjogi alapú, mégpedig a szabadságjogok oldaláról közelítve a szabályozás alapvető zsinórmértéke a gondolat-vélemény és sajtószabadság szentsége. Az információs társadalom korában ez a hagyományos közjogi szemlélet egyre inkább a magánjogi szabályozók felé terelődik és olyan új tendenciák érvényesülnek egyre erősebben, mint a tulajdonosi érdek, a gazdasági reklám vagy az ingyenes tömegtájékoztatás.

A polgári társadalom-politikai állam kategóriáin kívül a XX. század nyugati demokráciáinak rendszerében megjelent a politikai pártok, érdekegyesületek mellett hatalmi tényezőként működő politikai sajtó, mint *kommunikatív hatalmi tényező* intézménye is:

I. Az újságírás a magánlevelezések rendszeréből jött létre és eleinte kézműves kisüzemi formában szerveződött két főszereplővel: a kiadóval és az újságíróval. A kiadó tevékenysége kizárólag a hírek felkutatására, a hírforrások összeköttetésének megszervezésére és az adatok összevetésére irányult.

II. A következő fejlődési fok a XIX. században a hírsajtó szellemi sajtóvá válása és az újságok hasábjain a hírek mellett megjelent a zsurnalisztika is. A sajtó így a hírek pusztá publikálásának eszközéből a közvélemény hordozójává és alakítójává,

[17] Hankiss, 2002

vagyis a pártpolitika fegyverhordozójává vált, a hírek összegyűjtése és publikálása közé pedig új szereplő – a szerkesztő(ség) ékelődik be. A nyilvánosság tartós legalizálásáig a szellemi sajtó a vitatkozó közönség intézményeként elsősorban azzal foglalkozott, hogy a világnézetileg hozzá közel álló közönség kritikai funkcióját hangoztassa.

III. A polgári és politikai nyilvánosság megalapozásával a sajtó – a fejlődés harmadik szakában – már felfedezi a kereskedelmi működésben rejlő anyagi lehetőségeket is. A hirdetésekkel a tetemesen csökkentett árak és a megsokszorozódott vevőszám alapján létrejön a modern üzleti sajtó és már a század közepén újságvállalkozások egész sorát szervezik meg részvénytársasági alapon. A XIX. század végi nagy napilapok története kapcsán világosan látható, hogy a sajtó kommercializálódásának mértékében maga is manipulálhatóvá válik: már nem a tömegeknek nyit kaput a világ felé, hanem privilegizált magán- vagy csoport- (esetleg párt)érdekek kapujaként működik a nyilvánosság felé. Ennek megfelelően megváltozik a szerkesztőség és a kiadó viszonya is. A technikai fejlettségnek köszönhetően már nem a hírek felkutatása, hanem a hírözön valamilyen, a kiadó által meghatározott elv szerinti kiválogatása lesz a szerkesztőség feladata. Az újságnak többé elsősorban nem tehetséges publicisták, hanem ügyes kiadók szereznek rangot és nevet. A kiadók és tulajdonosok – üzleti érdekeik miatt – pártokhoz és politikusokhoz kötődnek, a független újságírás pedig az oxigénhiányos közéleti légkörben vegetál.

„...Én viszont azt mondom, közhangulat kérdése az egész, ugyanis nehezebben volna támadható az az újságíró, aki mögött 'ott áll a társadalom': az olvasói szeretet és tisztelet, a presztízs, az úgynevezett 'pozitív társadalmi nyomás'. Ami viszont hiányzik mostanában a sajtó mögül, de még a díjazottak viszonylatában is. És hát pontosan azért, mert az újságírók az újságot ma jobbára egymásnak írják, továbbá a szponzoroknak, a politikusoknak s legújabbban az ügyvédi irodák szája szerint. Ezt úgy szokás mondani, másképpen, hogy 'a sajtó társadalmi elfogadottsága katasztrofális mértékben zuhant az elmúlt nyolc-tíz esztendő során'.” – írja Vágréti László publicista 1998-ban.^[18]

A kommunikatív hatalom ebben az esetben már közelít a közhatalomhoz, hiszen „*plurális tömegkommunikáció és egymást kiegészítő politikai vélemények helyett monolit és egyszólamú tömegmédiák*”^[19] alakulhatnak ki.

IV. A XX. században a hatalmas tőkét igénylő és hatalmas nyilvánosságot megcélzó elektronikus média (és nemzeti hírügynökségek^[20]) megjelenésével ezek a tendenciák még inkább felerősödnek. Az állami reakció erre pedig az, hogy – néha roppant ügyetlen módon – igyekszik valamilyen állami vagy államigazgatási kontroll alá vonni az elektronikus média intézményeit. Ez a tendencia a magyar „médiaháború” kapcsán jól felismerhető. A magyarországi rendszerváltás idején

[18] Magyar Hírlap 1998. március 31.

[19] Pokol, 1995, 80.

[20] Az Agence France Press állami vállalat, melynek főigazgatóját a kormány nevezi ki, a Deutsche Presseagentur korlátolt felelősségű társaság, melynek törzstőkéjében 10%-nál nagyobb tőkével bírnak az állami ellenőrzésű rádiótársaságok, a Reuter Ltd. viszont az egyesült brit sajtó tulajdona.

formálódó sajtószabadság-felfogás a sajtó (és elektronikus média) függetlenségét, mozgásterének határait mindenekelőtt az államhatalommal és a pártpolitikával szemben deklarálta. Az ilyen, a sajtó feladatait valahol a civil társadalom képviselte mentén megfogalmazó programok az 1990-es évek közepétől néhány részlet – pl. a közszolgálati médiaelnökök megválasztásának procedúrái – kivételével a szélesebb újságírói nyilvánosságot már kevésbé izgatták.

„A sajtószabadság-koncepciók alkalmas nyelvnek tűntek az évtized közepén felélénkülő médiatőke-mozgás, s a sajtó és média-befolyási övezetek ebből következő újrafelosztása, az újságírói kifejezési lehetőségek és munkaerő-piaci mozgások új kereteinek kritikája számára is. Manapság számunkra ezért a sajtószabadság most elsősorban nem politikai-közjogi probléma (bár elismerjük, hogy így is kezelhető), hanem újságírói attitűdök, sajtótőke-szerkezeti reáliák és a szerkesztőségi, vagy a szervezeten belüli autonómiák háromszögében kialakuló mozgásformák összessége.”^[21]

VI. A POLITIKAI MARKETING

„Adatvédelmi aspektusból az országgyűlési választások és az azt megelőző kampány kiemelkedő jelentőségű, hiszen rövid idő alatt akár több millió érintett személyes adatai kerülhetnek a pártok, jelölő szervezetek és jelöltek birtokába részben a kapcsolattartáshoz összegyűjtött adatok révén, részint pedig az ajánlószelvények által. A választás tehát a jogállamiság fokmérője az adatvédelemben is. A politikai kampány történésein keresztül megmutatja, hogy az állampolgárok információs önrendelkezési jogukat miként érvényesíthetik s e jogukban korlátozzák-e őket.”^[22]

A politikai nyilvánosság átmenetileg nagy erővel mozgósított rendszeres újraeléledésének időszaka a parlamenti választásokat megelőző néhány hónap, illetve hét. A választóról feltételezik, hogy bizonyos fokú ismeretekkel és érdeklődéssel vesz részt magában a választási aktusban, bár ez a fajta politikai nyilvánosság egyre inkább a politikai marketing eszközei által manipulált. A régi stílusú pártagitátorok és propagandisták átengedik helyüket a pártpolitikai szempontból semleges hirdetési szakembereknek, akiknek ténykedése következtében informált közvélemény helyett a manipulált nyilvánosságon belül helyeslésre kész hangulat, véleményklíma alakul ki. A demonstratív és manipulatív módon kifejtett nyilvánosság természetesen csak az ingadozó, határozott pártpreferenciákkal nem rendelkező választók esetében fejt ki hatását, akiknek voksa azonban általában meghatározó az eredmények szempontjából.

[21] Tamás, 1997, 94.

[22] ABI 750/H/2006, valamint a politikai marketinggel foglalkoznak a következő adatvédelmi biztosi állásfoglalások is: 1713/A/2004, 1871/A/2004, 927/K/2005, 328/A/2006, 342/A/2006, 391/A/2006, 484/A/2006, 496/K/2006, 560/J/2006, 697/A/2006, 750/H/2006

Habermas „előállított egyetértésnek”^[23] nevezi a *public relation* politikájának „véleményformáló szolgáltatások” segítségével elért, a tömegekre gyakorolt hatását, aminek kevés köze van ahhoz a közvéleményhez, mely komoly, kölcsönös felvilágosítás hosszadalmas folyamatának eredményeképp jön létre és amely a felvilágosított és felelős polgárok tudatában ésszerű, de nem manipulatív döntéssé formálódik. Ez a folyamat habermasi értelemben a nyilvánosság refeudalizálódása. Másik igen jelentős probléma, amit pesszimista elemzők igen gyakran vetnek fel, hogy ma, a tömegtársadalom és a tömegtájékoztatási eszközök korában, vajon kifejlődött-e az a kritikus és tájékozott állampolgár, amelyet a habermasi és dahlgreni^[24] ideáltípus feltételez? Az amerikai állampolgárok hírhedt politikai passzivitása a választások során alátámasztja azt a pesszimista nézőpontot, hogy egy társadalom átmediatizálása nem egyenlő a nyilvánosság kiterjesztésével és több nyugat-európai országra is jellemző a Barber által leírt „vékony állampolgárság” (thin society) elmélete, mely a nagy ideológiák összeomlására és a tömegpártok hanyatlására fogja a nagyfokú politikai tájékozatlanságot és az érdeklődés hiányát.

E tendenciák ellen azonban – elsősorban a politikai szocializáció^[25] terepén – fel lehet felvenni a harcot. „A véleménynyilvánítás szabadságának alkotmányos alapjoga az a biztos támpont, amelyre építve megteremthető a politikai kiegyensúlyozottság mind az írott sajtóban, mind az elektronikus tömegműködésekben.”^[26]

A tömegtájékoztatási eszközök működése és a nyilvánosság közé nem szabad egyenlőségjelet tenni. Részük van ugyan a megszületésében és működésének legfontosabb motorját képezik, de a nyilvánosság fórumának két legfontosabb szereplői, az állampolgárok és a politikusok mellett optimális esetben csak kiegészítő szerepet játszanak. „Am elvontan nézve akár hiányozhatnának is, ahogyan valóban nem voltak jelen a demokrácia hajnalán, és ahogyan a digitális világgal kapcsolatos valószerűtlen vízió szerint a jövőben is hiányozhatnának akkor, amikor a tömegtájékoztatási eszközöket majd a személyes kommunikációs eszközök váltják fel.”^[27]

A közérdekű adatok nyilvánosságához való jog védnökeként az adatvédelmi biztos is sokat tehet, illetve tesz a nyilvánosság értékeinek érvényre juttatása érdekében. A kiegyensúlyozott és demokratikus tájékoztatás igénye azonban elsősorban a sajtó szereplőiben kell, hogy megerősödjön vagy feléledjen, és erre pozitív példák is felhozhatók. Ennek illusztrálására álljon itt, egy a közvéleményhez intézett szerkesztőségi bocsánatkérés 1998-ból: „Arról, hogy a Postabank elnökének kéréséről – hogy tudniillik a cikk ne jelenjen meg – tudomást vegyen-e a lap, sokat és keservesen vitatkoztunk a szerkesztőségben. Végül addig órlódtünk, amíg az ÉS

[23] Habermas, 1993, 303.

[24] A habermasi nyilvánosság-fogalom tovább-bontása kulturális és politikai nyilvánosságra.

[25] „A politikai szocializáció az a folyamat, amelyben a gyerekek elsajátítják azokat a magatartás- és viselkedésmódokat, amelyek a jövőbeni állampolgár szerepüknek felelnek meg, és az a folyamat, amelynek révén a politikai értékek egyik generációról a másikra hagyományozódnak”. Peng., 1994, 100.

[26] Pokol, 1995, 195.

[27] Mazzoleni, 2002, 21.

lehozta a sztorit, de ez mellékkörülmény. Rosszul döntöttünk. Ezen nincs mit szé-
píteni. A Szekeres-házaspár tette a dolgát: befolyásolni akarta a sajtót. A de facto
tulajdonos tette a dolgát: azt, amit a maga szempontjából a leghasznosabbnak
ítélt. (Azon, hogy nekik pont az-e a dolguk, amit tettek, és hogy meddig érzik még
azt, hogy igen, el lehet persze merengeni.) Csak mi nem tettük a dolgunkat, és mi
nem cselekedtünk a magunk szempontjából leghasznosabb módon. Ezt mérhetet-
lenül sajnáljuk, és elnézést kérünk az olvasóinktól.”^[28]

VII. MAGÁNSZFÉRA, MAGÁNÉLET

„...De legfőképp: mi megy végbe a telefonlehallgató
ügynevezett pszichéjében? Mire gondol egy feddhe-
tetlen tisztviselő, aki csak a kötelességét teljesíti, aki
úgyszólván, ha nem is parancsra, de kétségtelenül ke-
nyérkereseti kényszerhelyzetben végzi a maga (esetleg
utálatosnak érzett) kötelességét, mire gondol, ha végig
kell hallgatnia, hogy az ismeretlen lakótárs, akit nevez-
zünk most röviden gyöngédségkínálónak, mit telefonál
egy olyan igazán helyes, rendes, majdnem feddhetet-
len nőnek, mint Katharina Blum?...” (Heinrich Böll:
Katharina Blum elvesztett tisztessége)

A magánélet – ez a nehezen megfogalmazható, ám mindenki által világosan átél-
t és tudatosan megélt élettér – problematikája lényegében egyidős a társadalmak
életével, ennek ellenére azonban a magánélet értelmezéséről és védelméről szóló
viták viszonylag új keletűek. Mindez összefüggésben áll azzal, hogy a magánélet
védelme az új és igen hatékony információs technológiák megjelenésével rend-
kívül sérülékennyé vált, másrészt pedig az emberekben egyre inkább tudatosul,
hogy a magánélet értelmezése szorosan összefügg a személyiség, a társadalom és
az egyén szerepéről, helyéről vallott eszmékkel. Az hogy a személyiségvédelem
központi kategóriájává a privátszféra vált, nem véletlen: hiszen a modern kor-
ban ez az a szűk terület, mely az egyén fennhatósága alatt maradt, és amelyet
védeni igyekeznek minden külső behatástól. „A paradoxon az, hogy a szabályozás
szükségessége és az ellene való védekezés egybefolyik, a szabályozás úgy nyer el
mindent, hogy sokszor maga is, és önmaga ellen is véd. A ’szabályozás’ nem oka,
csak velejárója (rendezője, legitimálója stb.) az integrációs folyamattal járó ’be-
avatkozásoknak’, a sokféle függőségnek – amelyeknek ma már csak egy része ered
az államtól. Másrészt szaporodnak a személyt legközvetlenebbül érintő új tény-
állások – amelyeket, amint technikailag lehetővé válnak, rögtön alkalmaznak is
(szervátültetés, a születésszabályozás új módjai, számítógépes nyilvántartások).
Ezeket be kell építeni a társadalom rendjébe, szabályozni kell.”^[29]

[28] Magyar Narancs, 1998. IV. 16.-i szám

[29] Súlyom, 1983, 315.

A magánélet (*privacy*), mint mozgástér lényegi része az adott személyről szóló információk megszerzésének és felhasználásának problémája: milyen mértékben marad „ura” az egyén a róla szóló információknak, mennyiben rendelkezhet velük szabadon, kizárhatja-e életének meghatározott részéből a külvilágot vagy köteles eltérni a világ szemét és száját.

(A Brandeis tanítvány) Ferdinand Schoeman amerikai jogfilozófus szerint a magánszféra fogalma megközelíthető^[30] úgy, mint

- igény, jogcím vagy jog, mellyel élve az egyén meghatározhatja, hogy mely vele kapcsolatos információk juthatnak mások tudomására,
- ellenőrzési helyzet az egyén személyes információi, személyisége intim vonatkozásai felett,
- állapot, melyben az egyénhez (hozzá kapcsolódó információkhoz, gondolataihoz, testéhez) való hozzáférés korlátozott.

A fogalom érvényességi köre nehezen definiálható, de azzal mindenki egyetért, hogy összefügg az információ és információvédelem, az elrejtőzés és a figyelem középpontba állásának kérdéseivel. A telefonlehallgatás, a kötelező orvosi vizsgálat, munkahelyi drogteszt, a házkutatás és a személyes holmik elkobzása, a számítógépes adatfeldolgozás, a személyi szám használata, a köztéri videózás, a rendőri igazoltatás stb. mind-mind egyértelmű példák a magánélet területéről és – tegyük hozzá – az Adatvédelmi Biztos Irodájának ügköréből.

Az információs technológiák tökéletesedése a számítógépek számára határtalanná teszi az információhalmozást és keresést, ráadásul egyre nagyobb (hatalmi és kereskedelmi) érdekek fűződnek az adatok feldolgozásához és továbbításához. Másfelől viszont a modern társadalmak a szűk értelemben vett privátszférát egyre szigorúbb (jogi) eszközökkel igyekeznek óvni minden illetéktelen behatoló ellen, bár ez a fajta felfokozott érzékenység sok pszichológus és szociológus szemében csupán az elidegenedés folyamatának egyik szembetűnő bizonyítéka. Szélsőséges nézetek szerint a magánélet fokozott védelme kifejezetten káros társadalmi szinten, mert az aszociális és antiszociális magatartásformák terjedését segítik elő.

Mire alapul az a tendencia, mely a magánéletünket próbálja szűkíteni, és ki az, aki egyáltalán e mögött áll? Majtényi László volt adatvédelmi biztos egy interjúban a modern kor új veszélyére figyelmeztet, mikor felhívja figyelmet a „kis testvéreknek” nevezett cégek által történő fenyegetettségre: *„Az állam elveszítette a privacy megsértésének monopóliumát, a szabadság megsértésének monopóliumát: nagyon sok nagy cég sok vonatkozásban hasonlóan látszik működni, mint maga az állam. Nagyon fontosak vagyunk számukra, az állam számára azért, mert adófizetők vagyunk, azért, mert katonáskodni tudunk; a magáncégek számára pedig mindenekelőtt azért, mert fogyasztók, illetőleg munkavállalók vagyunk, és ez két olyan minőség, amely az elmúlt évtizedekben kitüntetett tárgya a privácysérelemnek és privácývételnek is.”*^[31]

[30] Jóri, 2005, 11.

A szélsőséges példák szerint léteznek már „chipelt munkatársak”^[32]: a munkahelyen működtetett beléptető rendszerhez, a munkavállalók azonosításához alkalmaz bőr alá beépíthető mikrochipeket (rádiós jeladó, RFID) egy amerikai biztonsági cég. Az amerikai CASPIAN polgári jogi szervezet kiderítette, hogy a Cincinnati-ban működő cég felszólította munkatársait az érintésmentesen leolvasható VeriChip jeladók – hasonló eszközöket Európában háziállatok megjelölésére használnak – testükbe injektálására. A hírek szerint több személy a felkérésnek eleget is tett és egy helyi orvosnál elvégezték a beavatkozást.

Egy másik példa szerint^[33] számítógépes nyomtatókat gyártó amerikai cégek az USA titkosszolgálatának kívánságára gépeikbe olyan automatikus láthatatlan nyomtatási jeleket kódolnak be, mely alapján követhetővé válik, hogy ki és hol nyomtatott egy dokumentumot. Az EFF polgári jogi szervezet felismerte és dekódolta ezeket és fellépett a jelenség, mint a szólásszabadságot aláásó tendencia ellen.

VIII. A PRIVACY-KUTATÁS MÉRÉSE

A privacy-kutatás fontos mérőszámai a különböző állampolgári reakciókat, felfogásokat vizsgáló közvélemény-kutatási adatok. Az Európai Unió közvélemény-kutató szervezete, az Eurobarometer meghatározott időközönként 1991 óta (1991, 2003, 2008) teszteli az uniós polgárok adatvédelmi ismereteit, érzékenységét. A kérdezőbiztosok 27 000 uniós állampolgárt kérdeznek meg a 27 uniós országban, köztük hazánkban is, az elemzések az országonkénti, a társadalmi-demográfiai, az életkor, a foglalkozás és iskolai végzettség szerinti különbözőségeket és hasonlóságokat is bemutatják. A legutóbbi mérés^[34] az adatvédelem iránti általános elkötelezettséget, az egyes adatkezelők és a nemzeti adatvédelmi hatóság felé megnyilvánuló bizalmat, az Internet adatbiztonságáról való vélekedést, valamint azt kutatta, hogy az uniós állampolgárok egyetértenek az adatvédelmi jogok korlátozásával a terrorizmus elleni harc érdekében.

A felmérés általános megállapításai közül a legfontosabb, hogy a polgárok többsége (64%) változatlanul aggódik a személyes adatai sorsa miatt. A legnagyobb a bizalmi index az egészségügyi szolgáltatók és a közintézmények adatkezelésénél, legkisebb pedig a csomagküldő szolgáltatóknál. A saját ország adatkezelési szabályait és gyakorlatát a válaszadók fele (48%) nem sokra becsüli, különösen nagy az aggodalom az Internettel összefüggésben. A polgárok meglehetősen jól ismerik az adatvédelmi szabályozást, de a konkrét jogosultságokkal csak kevesen vannak tisztában.

[32] „Rajtunk a világ szeme” In.: Kossuth Rádió Tizenhat óra, 2003-05-09.

[33] <http://index.hu/tech/hardver/chip603/> Index, 2006-02-13.

[34] <http://www.heise.de/newsticker/meldung/65010>, valamint <http://www.eff.org/news/#004063>, 2010-03-02

A nemzeti adatvédelmi hatóságok kevésbé ismertek, az átlag válaszadók 28%-a hallott csupán munkájukról, és ez az eredmény (telenségi) mutató évek óta változatlan. Görögország (51%) mellett Magyarország (46%) itt kiugróan pozitív eredményeket tudhat magáénak.

Az internetezők döntő többsége (82%) aggódik az adatbiztonság miatt, ugyanakkor csak 22% tesz ez ellen valamit biztonsági eszközök (tűzfal, szűrők stb.) használatával.

A legtöbb válaszadó szemében a terrorizmus elleni küzdelem megfelelő indok a személyes adatok védelméhez való jog korlátozására: a légiutasok adatainak elemzése (82%), a telefonhívások, hitelkártya adatok és Internetes szokások hatósági megfigyelése a többség számára (70% fölött) megengedett eszköz ennek a célnak a szolgálatában.

A 2008-as Eurobarometer-felmérés Magyarország számára pozitív eredményeket hozott, a magyar állampolgárok adatvédelmi ismeretei kiemelkedők voltak uniós szinten. Az adatvédelmi jogokra vonatkozó kérdések több mint felénél a 27 tagállam között az első három helyen végeztünk. A felmérésben szereplő 27000 uniós állampolgár közül a magyarok tudták a legtöbben, hogy bizonyos esetekben tiltakozhatnak személyes adataik kezelése ellen, továbbá azt, is, hogy személyes adataik védelméhez fűződő joguk megsértése esetén az adatkezelő ellen bírósághoz fordulhatnak. Második helyen végeztünk a különleges adatok (pl. az egészségi állapotra vagy pártállásra vonatkozó személyes adatok) szigorúbb védelmére és az Unió kívüli országokba történő adattovábbítások speciális feltételeire vonatkozó ismeretek terén. A megkérdezett magyar állampolgárok 46%-a hallott már Adatvédelmi Biztos Irodájáról, és ezzel a tagállami adatvédelmi hatóságok ismertségének rangsorában második helyen végeztünk, magasan az uniós átlag fölött. A megkérdezett magyar állampolgárok 54%-a érzi úgy, hogy személyes adatai megfelelő védelmet élveznek, de csak 20%-a hagyja bizalommal személyes adatait a világhálón, ami az uniós átlaghoz hasonló eredmény.

A közvélemény-kutatási adatokat elemezve megállapítható, hogy az európai kultúrkörben a háborítatlan magánélethez való jog és igény erősen benne rejtőzik egy „átlag” uniós polgár személyiségében, ez még inkább igaz az olyan közismerten „individualista” nemzetnél,^[35] mint a magyar. A magyar adatvédelmi biztos ismertségére vonatkozó adatok pedig kifejezetten pozitívnak értékelhetők.

[35] http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm, 2010-03-02

„A magyar társadalom individualista. Egy ilyen társadalmat pedig nem lehet autokratikus módon vezetni, és emiatt okoz gondot az anómiás állapot. Közös értékek alapján egy individualista társadalom – Amerikában vagy Angliában – nagyon is jól szervezhető.” Dr. Kopp Mária: Nem boldog a magyar – minden ötödik honfitársunk depressziós, in http://www.mok.hu/index.php?pg=news_1_26881, 2008-01.15

IX. AZ USA PRIVACY-FELFOGÁSA

Érdemes egy rövid kitérőt tenni az Amerika Egyesült Államokhoz, mert a magánélet védelmének jogi megközelítése teljesen eltérő az európai mintától, ennek megfelelően az USA adatvédelmi szabályozása is más elvek és gyakorlat mentén szerveződik. Ennek alapja az az eltérő alkotmányos értékválasztás, mely az európai alkotmányosság központi elemévé az *emberi méltóságot*, míg az amerikai legfontosabb alkotmányos értéként az emberi szabadságot állítja. James Q. Whitman privacy-kutató szerint az amerikai privacy-felfogás nem gyengébb, mint az európai, csak más alapjogi felfogásra épül: a piacgazdaság mellett elkötelezett amerikaiak szerint a szabadságra az állam tevékenysége jelenti a legnagyobb veszélyt (Európában a személyiséget nem csak az állam ellen kell védeni), valamint a magánélet az „otthon szentségére” épül (míg Európában az egyénről kialakított nyilvános kép feletti kontroll elvesztésétől tartanak leginkább). Így a magánszféra védelme leginkább a (rabszolga-tartás történelmi hagyatékából fakadó) diszkrimináció tilalmára fókuszál és nem enged teret a magánfelek közötti viszonyok korlátozására (az európai alapjogvédelem felfogása szerint ugyanakkor az alapjogoknak az egész jogrendszert át kell hatniuk).^[36]

Az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozat szerzője, Thomas Jefferson alapvető igazságként és emberi jogként fogalmazta meg az élethez, a szabadsághoz és a boldogságkereséshez (egyéni boldoguláshoz) való jogot. 1787-ben megszületett az USA alkotmánya, melyhez 1791-ben a 10 alkotmánymódosítással csatlakozott az alapvető szabadságjogokat tartalmazó *Bill of Rights*, és azóta mindössze 17 alkalommal történt alkotmánymódosítás.^[37]

Az USA alkotmányából közvetlenül nem vezethető le a magánélet védelméhez való jog, és a Legfelsőbb Bíróság döntései alapján is csupán a magánélet néhány szegmense áll kifejezett (szövetségi szintű) alkotmányos védelem alatt, például:

- jog a hatósági megfigyelés alóli mentesülésre olyan helyeken, ahol ez elvárható („*right to privacy from government surveillance into an area where a person has a reasonable expectation of privacy*“)
- intim magánügyek, mint házasság, szexuális élet, gyermeknevelés, családi viszonyok
- névtelenséghez való jog (“*right to anonymity*”)
- politikai csoportok joga, hogy az állami hatóságok előtt a tagok nevét titokban tartsák (“*right of political groups to prevent disclosure of their members’ names to government agencies*”)

Megjegyzendő, hogy tíz tagállam alkotmányában a magánélethez való jog explicit módon is szerepel és két állam ismeri el a polgári jogi keresetindításhoz való jogot privacy-sérelem esetén.^[38]

[36] Szigeti, 2009, 159.

[37] U.S. Department of State Publication, Human Rights in Brief in.: <http://www.america.gov/st/hr-english/2008/March/20080325141735myleen0.5100214.html>, 2010-03-02

[38] Privacy International PHR 2006-USUnited States of America in: <http://www.privacyinternational.org/>, 2010-03-02

A személyes adatok védelméhez való jog tehát – az európai megközelítéssel ellentétesen – a magánélet védelmének alkotmányos jogából nem vezethető le közvetlenül és általános érvennyel. Ennek egyik fontos következménye, hogy az amerikai adatvédelem általános szintje nem éri el az Európai Unió 1995-ös Adatvédelmi Irányelve (és a magyar adatvédelmi törvény) által megkívánt ún. megfelelő szintet („*level of adequacy*”), mert hiányoznak azok a fontos kritériumok – pl. az adatkezeléseket felügyelő független ellenőrző fórum, adatvédelmi jogsértés esetén az általános jogorvoslathoz való jog stb. – , amiket az Európai Bizottság, az európai törvények és adatvédelmi hatóságok az ún. harmadik országok számára kötelező feltételként előírnak az EU-n kívüli adattovábbítások esetén.

Az USA-ban nem működik általános hatáskörrel a polgárok magánéletét vagy információs jogait védő megbízott személy vagy szervezet sem, bár a kereskedelmi célú adatkezelések, illetve a gyermekek internetes jogaival kapcsolatban a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság (*Federal Trade Commission*) ellát hasonló védelmi feladatokat. A hozzájuk beérkezett panaszok között első helyen a személyiség-lopás áll (*identity-theft*) szerepel, ami a hitelkártyákra alapozott amerikai hétköznapiakban komoly jog- és érdeksérelmet jelent egyéni szinten.

Az 1974-es Privacy Act a hatósági adatkezelések („*records held by United States government agencies*”) általános szabályait tartalmazza ugyan, de a számos kivétel az adatvédelem szintjét igen meggyengíti (az eredetitől eltérő célra is fel lehet az adatokat használni, az 1936 óta használatos Társadalombiztosítási Szám (*Social Security Number*) egyre inkább általános PIN-szám funkciókat tölt be az egyes hatósági adatkezeléseknél, az adatkezelés minőségi követelményei alól sok a törvényi kivétel stb.). A magánszféra adatkezeléseire a törvény egyáltalán nem alkalmazható.

2003 márciusában az Igazságügyi Minisztérium bejelentette, hogy a Nemzeti Bűnügyi Nyilvántartás (*National Crime Information Center* – melynek 39 millió bűnügyi adatához több, mint 80 000 jogalkalmazó szerv férhet hozzá) a Privacy Actben lefektetett, az adatkezelés minőségére vonatkozó követelmények alól mentesülést élvez.

A szövetségi törvényhozás szintjén a szektorális szabályozás keretében megemlítendő még a 2000-tól hatályos ún. COPPA (*Children's Online Privacy Protection Act*) törvény a gyermekek internetes jogainak védelméről, valamint a hitel-nyilvántartásokkal kapcsolatos szabályozás.

A jogi aktusok sorában rendkívül fontos helyet foglal el a (modellértékű) 1966-os Információs szabadság Törvény (*Freedom of Information Act*), ami a szövetségi szintű dokumentumokat (kivéve a Fehér Ház iratait és a bírósági ügyeket) fősabályként mindenki számára elérhetővé teszi, függetlenül attól, hogy ezek a dokumentumok tartalmazznak-e személyes adatokat vagy sem.

A törvényt megtámogatta az 1996-os (szintén úttörő szerepet játszó) Elektronikus Információs szabadság Törvény (*Electronic Freedom of Information Act*), ami az adatok elektronikus úton történő kötelező és napi szintű nyilvánosságra hozatalát írja elő. 2002-ben az Információs szabadság Törvény hatálya alól kivették a Belbiztonsági Minisztérium által kezelt alapvető hálózati adatok („*critical*”

infrastructure information”) adatkategóriát és egy új titkosítási hullámban elnöki utasításra újból titkosítottak olyan dokumentumokat is, amik sok éve már nyilvánosan elérhetők voltak.

Az amerikai jog nem érthető és értelmezhető az alkotmánybíróság szerepét is betöltő Legfelsőbb Bíróságnak az angolszász esetjogban rendkívül fontos ítélezési tevékenysége nélkül. A *privacy*-t érintő döntések^[39] közül kiemelkedő jelentőségűnek ítélem azt a 2003-as ítéletet, mely szerint a szexuális bűncselekmények elkövetőinek nyilvános regisztere, fényképük és címük Interneten való közzététele nem alkotmányosértő (sőt, Kaliforniában például maga az ügyészség vezet ilyen on-line elérhető listát). Ugyanakkor egy 2004-es legfelsőbb bírósági ítélet szerint az információszabadság törvény hatálya alól kivételt jelent a magánélethez való jog tiszteletben tartása.

- Reno v. Condon eset: a közlekedési hatóság által nyilvántartott jogosítvány adatok (drivers' records) kereskedelmi értékkel bírnak, ezért a szövetségi kormány szabályozhatja kezelésüket. (2000)
  - Kyllo v. USA: hődetektorok magánházaknál történő titkos alkalmazása sérti a zavartalan magánélethez való jogot (2001)
  - City of Indianapolis v. Edmond: megalapozott gyanú nélkül, illegális kábítószeres felkutatásának okából közlekedési ellenőrzési pontok működtetése jogsértő (2000)
  - Ferguson v. City of Charleston: állami kórházakban a beteg hozzájárulása nélkül nem lehet diagnosztikus tesztek végezni bűnügyi bizonyítékszerzés végett. (2001)
  - Watchtower Bible v. Village of Stratton: a névtelenséghez való jogot sérti, ha Jehova Tanúinak „háza-ló” hittérítő tevékenységét előzetes állami regisztrációhoz kötik (2001)
  - Bord of Education v. Earls: diákok véletlenszerű, megalapozott gyanú nélküli droguesztelése sérti a zavartalan magánélethez való jogot. (2002)
  - Owasso Independent School District v. Falvo: a tanulótársi nyilvános osztályozás (peer grading) nem jogsértő (2001)
  - Gonzaga Univ. V . Doe: az oktatási jogokról szóló törvény megsértése miatt nem lehet privacy-sérelemre hivatkozva perelni (2002).
  - Connecticut Dept. of Public Safety v. Doe: a szexuális bűncselekmények elkövetőinek nyilvános regisztere (illetve egy korábbi döntés szerint fényképük és címük Interneten való közzététele) nem alkotmányosértő (2003)
  - Lawrence v. Texas: felnőttek homoszexuális viselkedése – a Legfelsőbb Bíróság saját korábbi döntéseit felülbírálva – a szigorú magánszférához tartozik, amit az állam nem ellenőrizhet vagy minősíthet bűncselekményként. (2003)
  - Doe v. Chao: a Privacy Act alapján indított keresetnél a felperesnek bizonyítania kell a tényleges kárát (2004)
  - National Archives & Records Administration v. Favish: az Információszabadság törvény hatálya alóli kivételt jelent a magánélethez való jog tiszteletben tartása. Clinton elnök tanácsadójának öngyilkosságával kapcsolatban öt lefolytatott vizsgálatot követően az elhunytól készült fényképek újbóli kiadását a bíróság megtiltotta. (2004)
  - Hiibel v. Sixth Judicial District Court: a rendőri igazoltatáshoz szükséges a bűncselekmény elkövetéséhez kapcsolható gyanú, de az igazoltatott kötelezettsége csak a nevének bemondására terjed, igazoló iratokat nem köteles átadnia. (2004)
  - Illinois v. Caballes: egy autó nyomozókutyával való „átszimatoltatása” nem sérti a magánélethez való jogot, mert a csempészáru nem tartozik a magánélet védendő tárgyai közé. (2003)
  - Brendlin v. California: egy jármű utasának magánszféráját ugyanúgy korlátozza egy rendőri igazoltatás, mint a vezetőét, ezért az utasnak is joga van megkérdőjelezni az igazoltatás jogszerűségét. (2007)
- Forrás: <http://www.privacyinternational.org/articéle.shtml?cmd{347}=x-347-559478>, Privacy & Human Rights, an international survey of privacy laws and developments , 2003 by the Electronic Privacy Information Center and Privacy International, 2007-05-02

Az USA-ban tehát elsődleges elv a nyilvánosság és az információkhoz való hozzáférhetőség, és e tekintetben a személyes adatok tulajdonképpen nem jelentenek korlátot, sőt, sokszor kifejezetten maguk a polgárok igénylik, hogy megtudhassák, szomszédjuk vajon büntetett előéletű-e, vagy hogy előző nap a rendőr kit büntetett meg a kisvárosban randalírozása, verekedése vagy gyorsajtása miatt. Ezen a helyzeten pedig csak „rontott” a terrortámadás utáni kormányzati akciótervek és cselekvési programok sorozata (melyek részletesen a IX.2. fejezetben kerülnek bemutatásra).

Összefoglalva tehát, az USA-ban nem alakult ki univerzális adatvédelmi jogi szabályozás az amerikai alkotmányos jogi tradíció, az állampolgárok millióinak személyes adatait „adathalász” módjára rendszeresen felhasználó kormányzati gyakorlat, a liberális gazdasági érdekek és a kulturális ellenérzések miatt. A társadalmi, közhatalmi viszonyok nyilvánossága ugyanakkor valamelyest ellensúlyozza az adatvédelem hiányát.

X. KONKLÚZIÓ

Minden államnak szükségszerűen volt és van információpolitikája^[40], mely az egyes igazgatási ágazatok működéséhez szükséges adatok gyűjtését, tárolását, rendszerezését, nyílt bemutatását vagy éppen elrejtését és egyéb felhasználását rendszerezi és szabályozza. Az információkezelés két szélső pólusa a nyíltság és a titkosság, de a játéktér a keretek között igen tág. Az államnak, mint szervezetnek természetes szervezeti érdeke fűződik ahhoz, hogy saját működéséről minél kevesebbet áruljon el, ugyanakkor az állampolgárokról minél több adatot kíván megtudni és ezekből az adatokból csoportosított ismérvek szerint következtetéseket levonni. A képet pedig csak árnyalja és bonyolultabbá teszi az államtól elkülönült, profitorientált „Kis Testvérek” megjelenése, melyeknek alapvető gazdasági érdeke fűződik az állampolgárokról, mint fogyasztókról megszerezhető minél szélesebb körű adatgyűjtéshez. Egy alkotmányos és demokratikus berendezkedésű jogállamban a természetes hatalmi érdek ellenében (azt kvázi „megerőszakolva”) az információs egyensúly elvileg megfordul: az állam átláthatóvá, az állampolgár átláthatatlanná válik, és védelmet élvez a magánszférájába történő minden egyéb illetéktelen beavatkozás ellen is.

[40] Balogh, 1998, 166.

IRODALOM

- Bahrtdt, Hans Paul (1958): *Von der romantischen Großstadtkritik zum urbanen Städtebau*, Schweizer Monatshefte
- Balogh Zsolt György (1998): Balogh Zsolt György-féle terminológia, In: Balogh • Zsolt György: *Jogi informatika*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Bibó István (1986): Az európai társadalomfejlődés értelme. Válogatott tanulmányok, 3. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Birkinshaw, Patrick (1990): *Government and information*, Butterworths, London, Austin, Tex
- Brandeis, Lewis D. – Warren, Samuel (1890): The Right to Privacy, *Harvard Law Review* Vol. 4., 193. sz.
- Elton, Geoffrey R. (1960): *The Tudor Constitution – Documents and Commentary*, Cambridge University Press
- Enciklopédia (1995): *Politikai filozófiák enciklopédiája*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Habermas, Jürgen (1993): A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, Századvég, Gondolat, Budapest
- Hankiss Elemér (2002): 2001. szeptember 11. – fordulópont? *Magyar Tudomány*, 6. sz. 775-784.
- Jóri András (2005): *Adatvédelmi kézikönyv*, Osiris Kiadó, Budapest
- Kluxen, Kurt (1956): *Das Problem der politischen Opposition*, Entwicklung und Wesen der englischen Zwei-Parteien-Politik im 18. Jahrhundert, München
- Mazzoleni, Gianpietro (2002): *Politikai kommunikáció*, Osiris Könyvkiadó, Budapest
- Peng, Yali (1994): Intellectual Fads in Political Science: The Cases of Political Socialization and Community Power Studies, *PS: Political Science & Politics*
- Pokol Béla (1995): *Média hatalom*, Windsor Kiadó, Budapest
- Sólyom László (1983): *A személyiségi jogok elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Szigeti Tamás (2009): Az információs hatalom korlátozása tengeren innen és túl, In: *Infokommunikáció és jog*, HVG-Orac Lap és Könyvkiadó Kft.
- Tamás Pál (1997): A hatalmi viszonyok átalakulása a szerkesztőségekben In: *Médiakritika* Osiris Kiadó MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest